

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	8
I Het Grote Huis. De christelijke geloofstraditie in een (post)moderne wereld	11
ONDERWIJS	
II Onderwijs als beelding van de ziel	34
III 'To serve them all my days'. De school als gemeenschap	44
GESCHIEDENIS	
IV Het boek van de geschiedenis. Christelijk geloof en geschiedwetenschap	60
V De gedenkbalk. Gods hand in het geschiedenis- onderwijs	70
CULTUUR	
VI Isaac Bashevis Singer (1904-1991): het gevecht van de vreemdeling	82
VII 'Een Hoog Vertrek'. De levensreis van Ety Hillesum (1914-1943)	92
POLITIEK	
VIII Vertoeven in een verwilderde tuin. C.S. Lewis over christelijk geloof en politiek	104
IX De geschiedenis als reisspiegel voor de politiek	116
Conclusie	127

I Het Grote Huis. De christelijke geloofstraditie in een (post)moderne wereld²

Inleiding

Voor de kerstfeestviering van de zondagsschool mocht je als kind altijd een boek uitzoeken. Voor mij was dat een groot feest. Je kreeg dan een lijst met boektitels mee naar huis en urenlang zat ik te dubben welk boek ik zou nemen. Meestal nam ik dan uiteindelijk het dikste boek, en dat was toen ik tien was *Legionair bij de val van Jeruzalem* van H. te Merwe. Het telde 239 bladzijden. Tijdens het kerstfeest voor de kinderen, terwijl de sneeuw langs de ramen van de kerk dwarrelde, ervoer ik een immense vreugde dat ik zo dadelijk mijn boek zou krijgen dat ik daarna thuis in een hoekje bij het raam kon gaan lezen.

Na het kerstfeest wachtte mij thuis een teleurstelling, want mijn moeder verbood mij om dit boek te gaan lezen. Ik was volgens haar nog te klein voor alle gruwelen die erin beschreven werden (en daar had ze achteraf gezien ook gelijk in!). Ik heb in het geheim dit boek toen toch gelezen, met een zaklamp onder de dekens. Uur noch tijd bestond meer voor mij. Ademloos las ik over de val van Jeruzalem in het jaar 70 na Chr. Het beeld van de verwoesting van Jeruzalem en van de verstrooiing van Israël onder de volken staat sindsdien als een oerbeeld in mijn geheugen gegrift.

2. Dit hoofdstuk is een bewerking van de gelijknamige lezing die ik hield op 17 februari 2012 voor het Wartburg College, locatie Marnix te Dordrecht.

Wat Te Merwe er niet bij vertelde, maar wat ik op de middelbare school ontdekte toen ik voor literatuur Engels het boek *Omzwervingen* van Chaim Potok las, was dat er naast alle misère ook nog iets anders gebeurd was, een teken van hoop, een narrow escape.³ Immers, vlak voor de val van Jeruzalem vluchtte rabbi Jochanan ben Zakkai de stad uit. Hij werd betrapt en opgepakt door de Romeinen. Om zijn leven te redden sprak hij toen een profetie uit tegenover de Romeinse soldaten. Hierin voorzegde hij de val van Jeruzalem. Dit verheugde de Romeinen zo zeer dat ze hem lieten gaan. Hij vluchtte naar Javne. Hier timmerde hij voor zichzelf een huis en weende over Jeruzalem. Terwijl hij dat deed, zocht hij troost in het Woord. Hij las 2 Koningen 25:9, waar gesproken wordt over Nebukadnezar:

Hij verbrandde het huis des HEEREN, en het huis van de koning; mitsgaders alle huizen van Jeruzalem en de huizen van de groten verbrandde hij met vuur.

Toen hij dit had gelezen, viel hem iets in. Hij moest niet langer jere miëren en bij de pakken neerzitten. Hij moest iets doen. En hij besloot om een *school* te stichten: een leerhuis. Hij noemde haar 'het grote huis'. Nicole Krauss zegt in haar roman *Het grote huis*:

*Tegenwoordig is elke Joodse ziel gebouwd rond het huis dat in vlammen is opgegaan.*⁴

Als Israël in ballingschap is en Jeruzalem in brand staat,

3. Zie Chaim Potok, *Omzwervingen. De geschiedenis van het joodse volk*, Den Haag 1999 (1978), 250-251.

4. Nicole Kraus, *Het grote huis*, Amsterdam 2010, 333.

dan rest haar niets dan te wonen in 'het Grote Huis'. Wat is dan dit wonen in het Grote Huis? Dat is: *het innerlijke huis van de geloofstraditie bewaren te midden van de wereld met het oog op de wereld*. Over de hele wereld is dit huis verspreid en zijn er leerscholen gekomen. Hier wordt de *geloofstraditie* levend gehouden te midden van de wereld, vanuit het verlangen naar het herstel van het huis van Israël.

Wij zijn Israël niet. Maar ik ben van mening dat de Kerk vandaag, geënt óp Israël ín Christus, hier in het Westen, in deze moderne en postmoderne tijd, in een vergelijkbare positie verkeert. Misschien niet in de brute, gewelddadige en letterlijke zin zoals Israël in het jaar 70 na Christus, maar wel in een meer verhulde, geestelijke zin. Het huis van het christelijke Europa staat in brand en ons rest slechts 'het Grote Huis' van de christelijke geloofstraditie te bewonen te midden van de wereld met het oog op de wereld.

In dit boek wil ik daarom het beeld van het Grote Huis gebruiken om mijn positie te bepalen. Ik wil in dit inleidende hoofdstuk de contouren van deze positie schetsen. Hiertoe kijk ik eerst naar 'het huis van Europa' (paragraaf 1) en voorts naar 'het huis van de geloofstraditie' (paragraaf 2). In de conclusie van dit hoofdstuk breng ik de oogst bijeen.

1. Het huis van Europa

Wie in het heden zijn positie wil bepalen ten opzichte van de wereld, dient de geschiedenis van deze wereld te kennen. Immers, in haar geschiedenis lichten de contouren

van de huidige problematiek op. Ik wil daarom een korte reis maken door de geschiedenis van Europa. Hierbij onderscheid ik, vanuit het perspectief van dit boek, drie fasen. De eerste fase is die van de premoderniteit (1^e-16^e eeuw na Chr.); zij wordt opgevolgd door de tweede fase, de moderniteit (16^e-20^e eeuw na Chr.) en zij mondt uit in de derde fase, de postmoderniteit (20^e en 21^e eeuw na Chr.).

1.1. Premoderniteit

Gods hand is in de eerste eeuwen van de christelijke jaartelling zichtbaar in de geschiedenis van Europa. In deze heidense gebieden is het licht van Christus gekomen. Van een huiskerkje op zolder bij Justinus de Martelaar is het gegaan tot de vroegchristelijke basiliek in Ravenna. Van een Romaans kerkje, dat nog iets van de zwaarte van onze gebieden in zijn muren torst, groeide het uit tot de kathedralen van licht van de gotiek.

Europa werd aldus van een magische plek in een Teutoons woud tot een kathedraal van het licht van Christus. De middeleeuwer is naar zijn ziel een kathedralenbouwer. Als ik met de trein Dordrecht binnenrijd, overvalt mij vaak een immense ontroering bij het zien van de Grote Kerk die daar zo magistraal opdoemt tegen de horizon. Dan heb ik, net als de Utrechtse hoogleraar Van Ruler bij het standbeeld van Willibrord, de neiging om mijn hoed af te nemen en tegen de vroegere bouwers van deze kerk te zeggen: 'Bedankt, broeders!'

In dit spoor is er een grote christelijke beschaving tot stand gebracht gedurende de eerste vijftien eeuwen van de westerse Kerk. Was het dan allemaal licht? Zeker niet. Er waren vele schaduwen, maar toch is er een werkelijke poging gedaan om een heteronoom wereldbeeld vorm te

geven in wetenschap en kunst, in samenleving en kerk.⁵

Ik vind het van een immense tragiek dat de ene kerk van Europa uiteengescheurd is. Zij was een van de vijf patriarchaten (Jeruzalem, Antiochië, Alexandrië, Constantinopel en Rome) van de Vroege Kerk. Het Romeinse patriarchaat was gesticht door Petrus en Paulus. De bisschoppen stonden in de lijn van de apostolische successie. In dit spoor is deze kerk opgebloeid tot een kathedraal. Wat had ik graag gezien dat deze kerk, toen haar licht begon af te nemen in de late middeleeuwen en in de zestiende eeuw, was hervormd. Even heeft het daar ook op geleken, tijdens paus Adrianus. Maar Adrianus stierf vroegtijdig en het heeft niet zo mogen zijn. Sindsdien loopt er een scheur door de fundamenten van dit huis van Europa.

Hoewel de Reformatie – zoals het woord al zegt – zichzelf oorspronkelijk bedoelde als een 'hervormd lokaal', dus letterlijk een hokje of lokaaltje waar je als in een treinlokaal zit te wachten op de wederkeer, ontstond er al spoedig een nieuwe kerk naast de oude – en dat niet één maar vele malen! Ik betreur dat en vind dat we, vanuit het credo van de eenheid van de kerk, nog steeds niet meer dan een 'hervormd lokaal' zijn: we zijn een *noodkerk*. Is dat niet veel te romantisch? Moeten we niet realistisch zijn? Dat is helemaal niet de vraag. Mogen we hopen op een terugkeer? Dát is de vraag. En met Willem van Oranje zeg ik dan: 'Het is niet verboden om te hopen!' Laten we dat dan doen: hopen, bidden en elkaar ontmoeten in ons hervormd lokaaltje naast de kathedraal van Europa.

5. Zie hiervoor de al wat oudere maar nog steeds schitterende, vijfdelige studie onder redactie van J. Waterink e.a., *Cultuurgeschiedenis van het christendom*, Amsterdam, Brussel 1948-1951.

1.2. Moderniteit

In de late middeleeuwen tekenden zich de eerste sporen van een nieuwe tijdgeest af. De natuurlijke werkelijkheid en de werkelijkheid van het geloof – ‘natuur en genade’ – werden langzaam maar zeker van elkaar losgemaakt en uit elkaar getrokken. Zowel Rome als Reformatie kregen vanaf de zestiende en zeventiende eeuw te kampen met de opkomende moderniteit. Kathedraal en noodkerk kregen deze moderniteit als een zeer sterk en bedreigend front tegenover zich.

In de gestalte van de zeventiende-eeuwse denker René Descartes manifesteerde deze ontwikkeling zich op pregnante wijze. Descartes brak de klassieke christelijke wetenschap van Vroege Kerk, middeleeuwse en gereformeerde scholastiek volledig af. Het heteronome denken kwam sindsdien langzaam in de zijlijn van de beschaving terecht. Het stond sindsdien in de verdediging en was niet langer vanzelfsprekend. Descartes bouwde, na deze totale kaalslag, een nieuw huis. Het is het ‘Maison Claire’, dat is ‘het huis van de rede’ ofwel ‘het huis van de wetenschap’. De rede, door de achttiende-eeuwse denker David Hume aangevuld met de ervaring of empirie, werd sindsdien het fundament van het moderne denken. Hier was elke verbinding met God of geloof verbroken en werden geloof en wetenschap van elkaar gescheiden. Zekere kennis was alleen te verkrijgen op grond van rede en ervaring met betrekking tot de waarneembare werkelijkheid.

De tegenvoeter van Descartes, Voetius, voelde haarscherp aan wat een immense kaalslag dit zou zijn en hoe arrogant het was dat Descartes dacht opnieuw te kunnen beginnen. Descartes was de zoon die de vader ontkende. Ironisch genoeg werd hij door Hegel weer genoemd ‘de vader van het moderne denken’. Dan ben je vader van het

vaderloze, traditeur van het traditieloze. Met zeer vele kinderen inmiddels!

In de kerkbouw van de barok werd nog een grootse poging tot herstel van de kathedraal gedaan, maar in beginsel was het al gedaan met de kathedraal van het oude Europa. Dit was vooral het geval bij de bovenlaag van de cultuur. Ook al bleef bij de bredere lagen van de samenleving het christelijk geloof nog lange tijd levend, toch nam de seculariserende invloed van de moderne elite meer en meer toe.

Tijdens de Franse Revolutie sloeg de moderniteit ook in gewelddadige zin om zich heen. In heel Europa gingen vierduizend kloosters dicht of werden in puin geslagen. Alleen in Frankrijk al gingen ruim duizend kloosters en kerken teloor. Vele kerken werden gesloopt of men haalde het glas-in-lood eruit en plaatste er wit glas in: *Verlichting* noemen we dat! Ironisch genoeg komt in dit spoor het zogeheten 'museum van kerkelijke kunst' op: 'service des monuments historiques'. De kerk is van kathedraal tot *museum* geworden, een museaal reservaat, en het 'denkend deel der natie' kan hier minzaam aapjes kijken op zondagmiddag.

Wij protestanten lopen vanuit ons antipapisme het risico dat we deze neergang niet zien of zelfs wel 'net goed' vinden voor de Rooms-Katholieke Kerk. Maar het is verschrikkelijk. We moeten hier goed kijken en als we dat doen, dan kunnen we niet anders zeggen dan dat we in hetzelfde schuitje zitten als zij!

Gelukkig is er ook hier een narrow escape aan zowel katholieke als protestantse zijde. In 1837 begon een jongeman, Prosper Guéranger, in Solesmes met de bouw van het Grote Huis. Hij bouwde een klooster en zocht een weg

terug naar de Vroege Kerk. In dit spoor bloeiden de neogotiek en de neoscholastiek op. Er was hier sprake van een katholiek Réveil.

Tegelijk begon er ook een protestants Réveil met Europese allure. Te denken valt hier aan gestalten als César Malan, Bilderdijk, Da Costa en vooral Groen van Prinsterer. Dieper dan wie ook peilde Groen de grondtrekken van de moderniteit en ontmaskerde haar in *Ongeloof en revolutie*. Ook al lijkt de moderniteit het pleit te hebben gewonnen, toch mag dit negentiende-eeuwse Réveil ons tot troost zijn in de huidige tijd.⁶

1.3. Postmoderniteit

In de twintigste eeuw brokkelde de christelijke beschaving van Europa nog veel sterker af. Het brute heidendom van de interne machtsstrijd en het externe imperialisme stortten ons in de Eerste Wereldoorlog. Waar iedereen in Europa dacht dat we Maison Claire bewoonden en geloof en bijgeloof in musea waren bijgezet, bloeide ondergronds de ariosofie: er zou een nieuw, Indo-Germaans heidendom opkomen in de wenteling der tijden. Het hakenkruis (swastika) was hiervan het symbool. Dit ondergrondse denken kwam in het nazisme van Heydrich, Himmler en Hitler bovengronds. De Wemelsburcht van Himmler en de Wolfsschanze van Hitler waren hier het nieuwe huis. De concentratiekampen vormden een verbinding van dit huis der duisternis met de zogenaamde rationaliteit en systematiek van het huis van de rede: op fabrieksmatige

6. Zie hiervoor het vierde deel van J. Waterink (red.), *Cultuurgeschiedenis van het christendom*, Amsterdam, Brussel 1951.

wijze werd de vernietiging van de Joden hier ten uitvoer gebracht.

Maar ook hier was er de narrow escape: de cel van Dietrich Bonhoeffer en de barak van ds. Overduin en de uit luciferhoutjes gemaakte chanoekakandelaar die in het oorlogsmuseum in Belgisch Mechelen is te zien, zijn hier schuilkerkjies voor de ziel.

Na de oorlog lag heel het huis van Europa in puin. De moderne, rationele mens was hier genadeloos geconfronteerd met zijn eigen duisternis. En ook al ging de moderniteit gewoon door en deed zij alsof de oorlog een uitzondering en een aporie was, toch konden veel mensen niet meer wonen in het huis van de moderniteit. De postmoderniteit ontstond. 'Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines mehr', dichtte Rilke profetisch. Het postmodernisme is dan ook geen huis, maar een gefragmenteerd huis: een *ruïne*.

De postmoderne filosofe Agnes Heller verstaat de werkelijkheid als fragment, als een brokstuk dat toevallig en betekenisloos in het bestaan is geworpen. Ons denken en leven en scheppen zijn slechts fragmentarisch, er is geen samenhangend wereldbeeld meer, geen groot verhaal of omvattend antwoord, alles is kwetsbaar, en kunst een vorm van momentane troost: 'Alleen in mijn gedichten kan ik wonen.'

Moderniteit en postmoderniteit vormen samen de dominante cultuur van vandaag. Waar zij nog parasiteren op het oude christelijke huis van Europa, vertonen zij bij tijden soms hoge en edele trekken. De moderne gezondheidszorg is, voortkomend uit de christelijke barmhartigheid, heel ver ontwikkeld en dat kan voor velen een zegen

zijn. Maar de klinische kou van het reductionisme dat zelfs de menselijke geest ziet als een chemische fabriek, is tegelijk ook verschrikkelijk. Postmoderne kunst kan zeer ontroerend zijn en eerlijk en soms een fascinerende hang naar harmonie weerspiegelen – zoals in de minimal music – maar als die oude resten christelijke beschaving wegval- len, dan blijft er van het christelijke Europa niet meer over dan een koude ruïne waar spookachtige muziek weer- klinkt.⁷

Wanneer we deze Europese geschiedenis overzien, dan is het beeld somber. Van een magische plek in een woud werd Europa via huiskerk en basiliek een kathedraal. De kathedraal scheurde en er ontstond een noodkerk naast. De moderniteit brak dit alles af en bouwde haar Maison Claire. In de oorlogen van de twintigste eeuw bleef van dat huis slechts een postmoderne ruïne over. De kathedraal is aldus een ruïne geworden.

Waar staat de christelijke traditie dan, te midden van deze puinhopen? Gaan we jeremiëren en bij de pakken neerziten of bouwen en bewonen we het Grote Huis te midden van de wereld en met het oog op de wereld? Laten we gaan kijken naar dit huis!

2. Het huis van de geloofstraditie

Rabbi Jochanan ben Zakkai bouwde het Grote Huis in Ja- vne. Het huis van de christelijke traditie staat in Europa. In

7. Zie voor enkele kernen van dit postmoderne denken: Agnes Heller, *A Philosophy of History in Fragments*, Oxford 1993.

gedachten zie ik dit huis vóór mij. Het is een witgepleisterd, groot en eeuwenoud pand. Het staat aan een rivier die ontspringt aan een bron. Het huis wordt omringd door een bloeiende tuin. Vanuit de hoge vensters van het huis kun je uitkijken over het omringende land. Laten we dit huis en zijn omgeving nader bekijken.

2.1. Het huis bij de Bron

Chaim Potok beschrijft in zijn novelle *Het kanaal* hoe een joodse architect een kerk moet gaan bouwen.⁸ De architect bouwt de kerk boven een bron. De bron is het symbool van God Zelf. Uit God en tot God zijn alle dingen. God schiep deze werkelijkheid van ruimte en tijd. De wateren van de tijd ontspringen aan de Bron. God vraagt van ons om de aarde te bebouwen en te bewerken in afhankelijkheid van Hem en tot lof van Hem. Dat is zuivere heteronomie. Helaas heeft de mens willens en wetens het kwaad over zichzelf en heel de schepping afgeroepen. Sindsdien is de geschiedenis een schaduwland. Maar God heeft tegelijk een weg gebaad door de duisternis heen. Hij is in Christus Zelf door de wateren van de tijd heen gegaan. Hij is Mens geworden, en heeft Zich vernederd opdat wij verhoogd zouden worden. De wateren zijn over Hem heen gegaan, opdat Hij ons weer zou brengen in het paradijs van God.

Het Woord getuigt van deze Bron. Het is niet zelf de bron, maar het is de bornput van God waarin en waaruit wij van Hem het levende water ontvangen. Psalm 1 is letterlijk de gestalte van dit alles. Wij moeten zijn als een boom, geplant aan waterbekken.

Door de eeuwen heen is de stroom van de traditie uit deze

8. Chaim Potok, *Het kanaal*, Den Haag 1993.

Bron voortgevloeid. Zij heeft niet het goddelijke gezag dat het Woord heeft, maar een afgeleid gezag. Dat wil niet zeggen dat zij slechts bijkomstig of onbelangrijk is. Zij is een 'wolk van getuigen' rondom ons.⁹ Wie in haar woont, ervaart dat zij ons kracht geeft om de weg te gaan. Ik zou wensen dat we rijkelijk zouden putten uit de traditie. Ad fontes! Naar de bronnen! Niet om de bronnen zelf, maar omdat zij hun oorsprong vinden in de Bron, God Zelf: per fontes ad Fontem.

Ik hoef niet op een statische, gesloten manier in de traditie te staan. Ik mag haar kritisch in ogenschouw nemen en er ook, als de tijd daarom vraagt, iets aan toevoegen. Ik kies daarom voor een betrekkelijk open of dynamische houding tegenover deze traditie van de eeuwen. Wat betekent dit in concrete zin? Bepaalde elementen die schaduwen laten zien, neem ik niet over. Ik denk dan aan bepaalde vormen van theologisch antisemitisme in sommige bronnen. Andere elementen die protestanten nogal eens vergeten, herontdek ik soms. Ik ben bijvoorbeeld meer en meer de grote waarde van de vroegchristelijke symboliek gaan zien. Ik kan ook proberen om te komen tot een nieuwe traditievorming, bijvoorbeeld inzake internet: Hoe ga ik met een dergelijk, uniek verschijnsel om vanuit mijn traditie? Neem ik er afstand van of 'kersten' ik delen van de virtuele ruimte door er, bijvoorbeeld, vroegchristelijke bronnen op te publiceren? Het huis van de traditie is het aldus waard om zeer zorgvuldig te worden bewaard en

9. Op prachtige wijze laat A. van den Beukel zien wat een aantal getuigen uit de traditie van de eeuwen voor hem als mens en als natuurkundige hebben betekend. Zie hiervoor zijn boek: *De dingen hebben hun geheim. Gedachten over natuurkunde, mens en God*, Baarn 1990.

onderhouden. En indien noodzakelijk, is een verbouwing of uitbreiding evenzeer aanvaardbaar.¹⁰

Laat ons huis geen klein huis zijn, maar een groot huis. Nogal eens wordt in de protestantse traditie hoofdzakelijk of alleen een beroep gedaan op de reformatorische bronnen. Is dat niet veel te smal? Doen we onszelf dan niet nodeloos tekort? In feite is dit in strijd met de Reformatie zelf! Zij citeerde talloze malen uit de Vroege Kerk en ook uit de middeleeuwen. Alleen Calvijn al citeerde meer dan 4000 keer uit de bronnen van de Vroege Kerk.¹¹

Juist de Vroege Kerk kan ons veel leren voor onze situatie van vandaag. Immers, de Vroege Kerk bevond zich evenzeer in een niet-christelijke wereld, zij het dat die wereld veel bruter was dan de onze. Wie weet, gaat onze wereld ook weer steeds bruter worden. Aan de wijze waarop sommige christenen worden neergesabeld en weggezet in de sociale media kun je daarvan de sporen soms zien.

Ook van de middeleeuwse wereld kunnen we veel leren. Wat een schatten van creatief gelovend denken en vroom geloven liggen er niet verborgen in Bonaventura, Duns Scotus en Thomas à Kempis.

Juist vanuit het zich laven aan de bronnen van de Vroege Kerk en de middeleeuwen, kan de lectuur van de bronnen uit de Reformatie, de Nadere Reformatie en het latere spoor van deze traditie opbloeien en tot grote vrucht komen.

10. Zie voor mijn visie op de traditie in meer algemene zin het artikel 'De vonk bewaren' in mijn *Gedenkstenen in de Jordaan*, Heerenveen 2000, hfdst. 5.

11. Zie hiervoor de dissertatie van R.J. Mooi, *Het kerk- en dogmahistorisch element in de werken van Johannes Calvijn*, Wageningen 1965.

In mijn eigen leven is de ontdekking van de bronnen een van de grootste en meest beslissende gebeurtenissen geweest.

Op de lagere school werd in mij een belangstelling voor de bronnen wakker geschud door predikanten en schoolmeesters.

In mijn middelbareschooltijd ben ik, dank zij deze traditie der eeuwen, niet ten onder gegaan in het atheïsme – wat reëel heeft bedreigd. Ik dank God nog altijd dat ik op een dag naar boekhandel Lindenberg ging en daar in de kelder de boeken van de Deense denker Sören Kierkegaard ontdekte. Hij is een van de bronnen van de kerk en voor mij is hij bovenal het middel geweest waardoor de Bron Zelf mij aanraakte.

Tijdens mijn studie ben ik intensief en systematisch de bronnen van de kerk gaan lezen. Gouden uren heb ik beleefd in de stille universiteitsbibliotheek van Leiden, met de werken van Clemens van Alexandrië, Athanasius en zo vele anderen.

Aan het einde van mijn studie ben ik vanwege het onderzoek voor mijn eindscriptie over de Koptische Orthodoxe Kerk naar Egypte gegaan. Daar heb ik eens en voorgoed gezien wat de kracht van de traditie is. Toen ik daar in een klooster in de woestijn zat, in de Wadi el-Natrun, vertelde de gastenpater mij dat de Koptische patriarch Shenouda III daar in het weekend zou zijn voor een korte retraite. Ik heb de stoute schoenen aangetrokken en gevraagd of ik de patriarch mocht spreken en dat mocht zowaar. We zaten op een zaterdagmiddag in de woestijn aan een tafeltje. De patriarch was een man als Mozes. Hij vertelde mij zijn levensverhaal. Ineens zag ik, terwijl hij sprak, de geschiedenissen voor me die zich in dit Egyptische land hadden afgespeeld. Ik zag Jozef in Egypte en het volk

dat na hem geknecht werd door de wrede farao. Ik zag de uittocht uit Egypte en Mozes die de wet ontving op de Sinai. Ik zag hoe eeuwen later Maria en Jozef op de vlucht waren in Egypte met het Christuskind. En ik zag Markus de evangelist, die de stichter is van de Koptische Kerk, en patriarch Shenouda III, een late opvolger van Markus.

Dit alles is voor mij een overstijgende ervaring geweest. Eens en voorgoed zag ik waar het om ging in mijn leven: woon in het Grote Huis aan de stroom van de tijd, die ontspringt aan de Bron. Sindsdien woon ik meer en meer in het Grote Huis van de traditie der eeuwen. Zesduizend jaren liggen hier voor ons! Als ik op mijn kamer in ons 'letterlijke' huis zit, kijk ik soms naar de boekenkasten rondom mij en dan zijn in al die boeken de eeuwen rondom mij. Elke dag probeer ik hier in de stilte van de binnenkamer te vertoeven om me te laven aan de Bron en de bronnen.

Ik zou wensen dat wij allen in dit Grote Huis steeds meer en meer gingen wonen. Het gevaar is in onze samenleving levensgroot dat we opgaan in de haast en snelheid van het leven van alledag. Als iets onze tijdgeest kenmerkt dan is het deze haast. In de computerwereld spreken we van 'surfen over het world wide web'. Dit 'surfen over het world wide web' is een gestalte of spiegel van onze hedendaagse ziel. In hoge snelheid bewegen wij ons voort door ons universum onder handbereik. Het gevaar van snelheid is echter oppervlakkigheid. Voor je het weet zijn de stille aandachtigheid en de diepe contemplatie verloren gegaan.

Ook in de christelijke wereld is dit een reëel gevaar. We zien wel het gevaar van immorele sites en films, maar we zien veel minder het gevaar van deze snelheid en opper-

vlakligheid. Ook binnen de christelijke traditie is er veel haast en snelheid.

Regelmatig zijn er binnen de christelijke wereld discussies over ons staan in de wereld. Dat is ook goed en noodzakelijk. Maar het begint naar mijn overtuiging allemaal bij een diepe verworteling van onze boom aan de Bron en een voortdurende bewoning van het huis van de traditie, dat staat aan de bronnen van de eeuwen. Zoals een Afrikaans gezegde luidt: 'Hij die water geeft, moet zelf naar de bron gaan.'

Ik zeg dit tegen ons allen, maar in het bijzonder tegen de jongeren, die meer dan wie ook midden in deze vluchtige en snelle tijd zitten. Voor je het weet word je volledig opgeslokt door allerlei dingen. Ga naar de bronnen, zoek de stilte van de binnenkamer en raak verworteld in diepe gronden aan stille wateren. Lees boeken! Lees de Vroege Kerk, de middeleeuwen, de Reformatie en mooie bronnen van recenter datum.

Wanneer je dat doet, woon je in zekere zin in andere tijden. Je kunt de eeuwen overzien. Dat doet je ontstijgen aan de waan van de dag en laat je de dingen in een groter perspectief zien. Op prachtige wijze houdt C.S. Lewis dit aan zijn studenten voor. Wie woont in andere tijden 'is in zekere zin immuun voor de stortvloed van onzin waarmee pers en ether van de eigen tijd ons overspoelen'.¹²

2.2. Venster op de wereld

Wie werkelijk woont in het Grote Huis aan de Bron, kan de vensters op de wereld frank en vrij openzetten. Het huis

12. C.S. Lewis, 'Studeren in oorlogstijd', in: *Transpositie en andere toespraken*, Franeker 2001 (1939), 74.

is sterk en staat op vaste grond. Voor mij is de metafoor van het huis uitdrukking voor een manier van wonen in de wereld die tussen *zuil* en *netwerk* in staat.

Voor een al te zeer vasthouden aan de zuil is het naar mijn overtuiging de tijd niet meer. De huidige tijd vraagt om een grotere openheid naar de wereld, maar dan uitdrukkelijk wel zonder het verlies van de grote schatten en bronnen van de traditie. Het zuil-denken draagt daarnaast ook altijd het risico in zich van een zekere zelfgenoegzaamheid. De zuil kan een onvolwassen vorm van veiligheid bieden en een doel in zichzelf worden. Dan verwordt de zuil tot een zelfgenoegzaam *schuurtje*.

Aan het denken in termen van netwerken zitten ook risico's. Het verschijnsel netwerken is naar mijn idee zeer sterk een spiegel van de huidige tijdgeest. Daar moet je waakzaam tegenover staan. Voor je het weet zie je vanuit je netwerk-denken de ander als een pion in je snelle handelingssysteem. Volgens mij is de ander geen link in je netwerk, maar een persoon met een ziel en een geschiedenis met wie je innerlijk verwant bent op een dieper niveau.

De metafoor van het 'huis' draagt zowel de diepte en kracht van het fundament als de openheid naar de wereld in zich. Een huis is tevens een plaats waar je mensen werkelijk ontmoet en ontvangt en dat is iets anders dan een forum op internet of een serie volgers op twitter. Wie in het huis woont, kijkt vanuit zijn innerlijke wereld – *Innenwelt des Geistes* – door de vensters naar buiten om op innerlijke wijze de buitenwereld – *Aussenwelt* – te ontmoeten. Steeds moet de beweging van binnen naar buiten én van buiten naar binnen zijn, om het evenwicht tussen het huis en de wereld te bewaren.

Wanneer we in het Grote Huis wonen bij de Bron en de bronnen, dan hoeven we niet bang te zijn. Dan is ons huis ook niet gesloten. Het heeft sterke muren maar ook grote vensters op de wereld. We kunnen dan als een Bonhoeffer dapper en onbevangen de wereld tegemoet treden. Hoewel zij geannexeerd lijkt te zijn door de krakers van het atheïsme, is de wereld immers van God.

Vanuit het algemene kader van dit eerste hoofdstuk wil ik me in dit boek richten op een aantal aspecten van ons staan in de wereld. Ik richt me op de aspecten onderwijs, (geschied)wetenschap, cultuur en politiek.

Het onderwijs is van zeer groot belang voor de bewoners van het Grote Huis. Dit onderwijs begint bij de ouders en wordt voortgezet door de school. Het grote huis van Jochanan ben Zakkai in Javne was vóór alles een school, een leershuis. Dat geldt voor het Grote Huis van de christelijke traditie evenzeer. Om die reden ben ik bepaald geen voorstander van het opheffen van de onderwijsvrijheid. Een school moet een betrekkelijk veilige plaats zijn om kinderen te doen groeien en bloeien bij het huis aan de Bron. Het onderwijs wordt niet voor niets vaak vergeleken met een besloten tuin. Het wordt wel genoemd een 'planthof Gods' of, denkend aan hoe vroeger de pabo heette, een 'kweekschool'¹³. De school is bij uitstek een plek waar de nieuwe generatie wordt opgevoed tot het staan in de wereld vanuit het geloof. Hier wordt als het goed is een heteronoom wereldbeeld verbonden met een persoonlijke geloofsovertuiging. Vanuit het huis en

13. Zie hiervoor mijn boekje *Besloten tuin. C.S. Lewis als leermeester*, Gouda 2011.

de tuin leren we de leerlingen kijken naar en staan in de wereld.

De (geschied)wetenschap is evenzeer van groot belang voor wie in de christelijke traditie staat. Getalenteerde jongeren die opgevoed zijn in de besloten hof van het christelijk onderwijs, zouden vanuit het geloof een bijdrage aan de wetenschap moeten leveren, zoals dat door de eeuwen van de christelijke beschaving is gebeurd. Laten we op kritische maar liefdevolle wijze het arrogante Maison Claire van de wetenschap gaan bewonen en daar ruimte bevechten voor een andere, heteronome manier van denken. Ik heb zelf jarenlang gedacht dat dit onmogelijk zou zijn, maar door de moeizame weg van mijn proefschrift heen heb ik ontdekt dat de (geschied)wetenschap helemaal niet zo sterk staat als ze zelf beweert en dat geloof een legitieme plaats daarbinnen mag hebben, of het nu de natuurwetenschappen of de geesteswetenschappen betreft.¹⁴ Wat mij verbaast is dat het vaak juist reformatorische christenen zijn die dit niet aandurven en die veilig schuilen in een scheiding van geloof en wetenschap.

Ook de cultuur is van grote betekenis voor de bewoners van het huis aan de Bron. God is de Schepper van de scheppingsgaven zoals ze in de verschillende kunsten tot uitdrukking komen. Wij geven die gaven terug aan God: soli Deo gloria. We hoeven ons niet te generen voor christelijke kunst, muziek, architectuur of literatuur. We mogen open en eerlijk ons licht laten schijnen in deze wereld van kunst en cultuur.

14. Zie hiervoor mijn dissertatie *Geschiedenis bij de Bron*, Sliedrecht 1997.

Ten slotte is ook de samenleving van God en kun je haar daarom vrijelijk tegemoet treden. We hebben een taak en een opdracht binnen de maatschappij en politiek van vandaag. Laten we in maatschappelijke en politieke zin ons licht niet onder de korenmaat zetten, maar een stad op een berg zijn. Dat valt niet mee, maar het is wel onze opdracht. Al is het alleen maar om een dam op te werpen tegen de tendens in de samenleving om met een beroep op de scheiding van kerk en staat ook geloof en politiek van elkaar te scheiden, zodat het geloof een louter private zaak wordt. Alle politiek is echter geloof en daarom mag er ook christelijke politiek zijn.

Deze vier aspecten van ons wonen in het Grote Huis zullen in de navolgende hoofdstukken nader worden beschouwd. Hierbij is het voortdurend nodig om terug te keren naar de innerlijke wereld van de geest. Zonder die innerlijke wereld worden we maar al te snel kind van onze tijd en gaan we meedrijven en meesurfen op de golven van de tijd in plaats van te wortelen in de Bron.

Conclusie

Rabbi Jochanan ben Israël stichtte na de brand van Jeruzalem het grote huis. Dit huis heeft twintig eeuwen weten te overleven, hoezeer ook is geprobeerd om het te vernietigen. Sinds 1948 is er de ongedachte terugkeer naar het Beloofde Land.

Laat dit ons moed geven om na de brand van Europa te wonen in het huis van de traditie en de wereld tegemoet te treden. En vooral: om vast te houden aan de hoop op een terugkeer, een Réveil. Soms denk ik: We gaan als be-

schaving ten onder en er doemt een nieuwe beschaving op: een kille, technocratische wereld die je nauwelijks een beschaving kunt noemen. Soms denk ik dat de geschiedenis werkelijk naar haar eindpunt gaat. Maar deze week liep ik door de polder en rook een vleug voorjaar. Toen dacht ik: Misschien gaat onze cultuur nog eens door haar eigen nulpunt heen – want wat moet er nog komen na het postmodernisme? Misschien krijgt zij haar eigen narrow escape. Dan hoop ik op een nieuwe premoderniteit: gelouterd door de eeuwen, terug naar het huis van de geloofstraditie: de Kerk! Laten we vanuit die hoop dapper strijden én bidden: *volgend jaar in Jeruzalem*.